

Laura Laza

A FIKCIONALITÁS ÉS REALITÁS KÖZTI TÉR WOLF VON AICHELBURG BÖRTÖNVERSEIBEN

Jelen tanulmány célja a fikcionális és reális tér egybeesésének vizsgálata Wolf von Aichelburg lírájában, a szerző az Állambiztonsági Irattárakat Vizsgáló Országos Tanács (ACNSAS) archívumában található hagyatéka alapján. A kiadatlan verseket egy térparadigmában olvasom, és azt vizsgálom, a „térbeli imaginárius” hogyan helyeződik rá a valós térre.¹ Valóság és fikció azért kapcsolódik össze olyan szorosan Aichelburg lírájában, mert költői tevékenysége életútjára reflektál.

A romániai szocialista hatalomátvételt követően, 1948-ban a szabadelvű nagyszabású író megpróbált elmenekülni az országból, a határőrség azonban elfogta. A katonai bíróság három év fogságra ítélte, amelyet a leghírhedtebb román börtönökben és munkatáborokban töltött:² Karánsebesen [rom. Caransebeș, ném. Karansebesch], Nagyenyeden [rom. Aiud, ném. Straßburg am Mieresch] és Poarta Albă-Capul Midián.³ Amikor a rezsim a Duna–Fekete-tenger-csatorna munkálatait 1952/1953-ban beszüntette, és a Poarta Albă-i munkatábor foglyait más táborokba szállították, Aichelburgnak a măicănești-i és Galați megyei kényszertartózkodását követően Moldovába kellett mennie. Innen termékeny levelezést folytatott egyik író társával, Georg Scherggel,⁴ mely levélváltás 1959 későbbi politikai folyamataiban az Andreas Birkner, Georg Scherg, Wolf von Aichelburg, Hans Bergel és Harald Siegmund alkotta írói csoport elleni vádak indítékát adta. Ezt a levelezést az elkobzási jegyzőkönyvekben, Scherg, valamint Birkner⁵ aktájában is említik.

1 Vö. Frank C. MICHAEL, *Die Literaturwissenschaften und der spatial turn. Ansätze bei Jurij Lotman und Michail Bachtin = Raum und Bewegung in der Literatur*, szerk. Wolfgang HALLET – Birgit NEUMANN, Bielefeld, 2009, 64.

2 Dokumentumok az első börtönbüntetéséről: ACNSAS, Fond Penal, P 331, Bd. 7, Bl. 52–53.

3 [Utóbbiak a Duna–Fekete-tenger-csatorna építése következtében létesült munkatáborok részei – a szerk.] Vö. ACNSAS, Fond Penal, P 331, Bd. I, Bl. 178.

4 Georg Scherg von Aichelburg 80. születésnapjára készült emlékkönyvbe írta meg, hogyan ismerték és becsülték meg egymást a távolból. Deutsches Literaturarchiv Marbach, NL Scherg, Signatur: A: Scherg.

5 ACNSAS, Fond Penal, P 331, Bd. 1, Bl. 43f. 1959. augusztus 3-án a nyomozás vezetője, Traian Urzică írásszakértői vizsgálatot rendelt el, amelynek tisztáznia kellett, hogy az a 71 oldalon olvasható irodalmi szöveg, Wolf von Aichelburgtól származik-e. = *Uo.* Bd. 1, Bl. 91; Birkner letartóztatásánál a házkutatás jegyzőkönyve = *Uo.*, Bl. 7–8.

Scherg esetében a feljegyzések szerint összesen 196 levélről van szó, amelyekből 71 oldalnyi feltehetően – ugyanis a nyomozás vezetője, Traian Urzică írásszakértői vizsgálatot rendelt el, hogy a szerző kilétét meg lehessen állapítani – Aichelburgtól származott. Ez a 71 oldal a levelezésen túl még egy versgyűjteményt is tartalmazott. Scherg hagyatékában, a Marbachi Német Irodalmi Archívumban további Aichelburg-versek⁶ is találhatóak, amelyeket a házkutatás során vagy a tiszték néztek át, vagy Scherg adta vissza azokat a szabadulásakor.⁷ Kiadatlan és elkobzott szövegek, ugyan román nyelven, még Ion Negoitescu aktájában, az első jegyzetfüzet függelékében is találhatóak.⁸ Itt tizenhárom lapról van szó, tizenegy versről, továbbá több román nyelvű Rilke-fordításról.⁹ A CNSAS archívumában a P331 Bd. 2. számú akta mintegy 409 lapja (páros és páratlan oldal egyaránt) további lírai szövegeket tartalmaz, melyeket Aichelburg máicänești-i kényszertartózkodásának éveiben jegyzett le, miután nagyenyedi, karánsebesi és Poarta Albă-i fogságának ideje alatt kidolgozta és ismétlés által memorizálta azokat.

A reális és fiktív tér bevezetőben már említett egymásba kapcsolódása szolgáltatja ezen versek megértésének kulcsát. Ezenkívül a levelek tartalmának és a neki tulajdonított szövegeknek – a levelek a lírai szövegek keletkezési kontextusába vezetnek be – az összefűzése a valós színhelyek határozott szemantizálásához vezet a versek metaforikájában.

A tér koordinátája Aichelburg teljes alkotási időszaka folyamán fontos vonatkoztatási pontnak számított. Az 1971. december 7-én kelt, Peter Motzannak írott önéletrajzi levelében részletesen kifejti,¹⁰ hogy életének mely pillanatai voltak számára meghatározóak. Itt olyan helyek alapján írja meg életrajzát, ahol hosszabb ideig tartózkodott. Elsőként a munkatáborokat és száműzetési helyeket nevezte meg, mindenekelőtt Máicänești-et. Ott „a nyári konyha mellett egy vályogszobácska található, Râmnicu Sărat szomszédságában, a Szeret torkolatától négy kilométerre, amellyel szemben Erdély akkoriban ködbe burkolózott”.¹¹ A centrum/periféria ellentétét, amely Aichelburg levelein,

6 Deutsches Literaturarchiv Marbach, NL Scherg, Signatur: A: Scherg.

7 Vö. a visszaviteli jegyzőkönyv 29. pontjával = ACNSAS, P 331, Bd. 8, Bl. 80–81.

8 Ion Negoitescu (1921–1993) román költő, esszéista, irodalomkritikus- és történész, valamint a nagyszebeni irodalmi kör társalapítója, Wolf von Aichelburg barátja.

9 Stefan CAZIMIR, *I. Negoitescu și Wolf Aichelburg în arhivele Securității* [I. Negoitescu és Wolf Aichelburg a Securitate archívumában], http://www.romlit.ro/i._negoiescu_i_wol_aichelburg_n_arhivele_securitii, 2015. 05. 01.

10 Wolf von AICHELBURG, *Das Gefeiertwerden ist mir, wie Sie ja wissen, ... ein Greuel*, Siebenbürgische Zeitung 1992. január 20., 5.

11 *Uo.*

versein és drámáin mind irodalmi, mind valós toposzként végigvonul,¹² a költő itt nagyon szemléletesen körvonalazza. A fejtegetések a „melengető” szülői házzal folytatódnak, majd Kolozsvárral, ahol germanisztikai tanulmányait abszolválta, valamint Nagyszebennel, ahol gimnáziumi éveit töltötte, és ahol később Lucian Blaga bűvkörébe került.¹³ A nagyszebeni családi házban úgy érezte magát, mint egy szigeten – szemben Nyugat-Európával, ahol 29 éves koráig mint „a humanista római zarándokok és a tanulmányúton lévő arisztokraták eléggé elmaradt, megritkult kései gyermekeként” fordult meg.¹⁴ Az író ezenkívül Bukarestet is megemlíti, ahol a propagandaminisztérium sajtóigazgatóságán fordítóként dolgozott, és ennek ellentétéként az isztriai Pulát is – ami a tulajdonképeni szülőföldet jelenti számára. További koordinátát alkotnak a „vágyott országok”: a görög szigetek, Spanyolország és Palesztina – minden „nyers és élesen kirajzolódó”.¹⁵ Végül Csehországot nevezi meg, ahol hétéves korában háborús menekültként tartózkodott a családjával.

A kronológia nyilvánvalóan háttérbe szorul, és életútjának megjelenítése egy másik logika alapján működik, amely a terekre irányul. A költő ennek megfelelően nem isztriai születési helyével kezdi fejtegetéseit, hanem száműzetésének helyszíneivel és börtönben töltött éveivel, amelyek jelentősen meghatározták életének tizenkét évét. Ez mindenekelőtt az említett versekben mutatkozik meg, amelyek a térbeliségeket egyidejűleg és többszörösen is magukban hordozzák.

A terek eleinte a paratextusokban kerülnek megnevezésre, mivel Aichelburg csaknem az összes kéziratát precíz paratextuális információkkal látta el. Ez pedig a fent összefoglalt leírások fényében ahhoz a feltevéshez vezetett, hogy a szövegek térbeli elhelyezése gyakran interpretációs kulcsként szolgál. Ezek keletkezési helyére és dátumára Aichelburg néha levelekben is kitért. A *Der See* [A tenger] című versehez például ezt jegyzi fel:

Egy kis életrajzi kuriózum. A vers egy [olvashatatlan] kitelepítés veszélye alatt egy falusi istálló rejtekében íródott. A kép, amely az emléket és az alakot táplálta, a Trasiemenó-tó Umbriában, valami elképesztően szép.¹⁶

12 Thomas ANZ, *Raum als Metapher. Anmerkungen zum „topographical turn” in den Kulturwissenschaften*, http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=11620.

13 Lucian Blaga (1895–1961) román költő, filozófus.

14 AICHELBURG, *Das Gefeiertwerden*, 5.

15 *Uo.*

16 ACNSAS, Fond Penal, P 331, Bd. 2, BI. 385 verso.

A tenger az említett versben sokkal több, mint egy egyszerű reflexiós felület, több, mint a környék tükre, igazi lényege a mélységben rejlik. Ismeretlen és rejtett marad, „jéghideg és magányos”.¹⁷ Ennek a mély, jéghideg víznek a képe a magányról tanúskodik. Az ember nem érez meleget, hanem inkább elidegenedést az umbriai táj szemlélése közben.

Továbbá a tér mint a vers lejegyzésének helye (Măicănești) központi jelentőséggel bír, amit Aichelburg a levelekben éppúgy hangsúlyoz:

A nyári konyha melletti vályogszobácskában Măicănești-ben több dráma is keletkezett (hármát a gyűjteményes kötet is tartalmaz), csaknem minden ismertté lett elbeszélés, sok esszé és vers is. A Szeret alsó folyásánál elterülő szomorú tájat nagyon megszerettem.¹⁸

Végül azokat a tereket kell szemügyre vennünk, amelyek magukban a szövegekben kerülnek bemutatásra. Ez három olyan tér, amely a versekben textuálisan, meta- és paratextuálisan válik láthatóvá, a földrajzi és az imaginárius tér közti feszült viszonyra reflektálva. Emellett a vonatkoztatási rendszer bühleri értelemben vett nullpontja maga a költő a „vályogszobácskában”.¹⁹ Onnan tekint vissza a múltba, a leveleiben pedig a versek keletkezési helyeire emlékszik, amelyek újfent térmetaforákként válnak élővé a szövegekben.

Zártság versus nyitottság, éles kontúrok versus elmosódó átmenetek határozzák meg az összképet. A nagyenyedi börtön és a Poarta Albă-i munkatábor a lírai képekben körvonalazódik. A cella zárt terének fala éles kontrasztba kerül a láger melletti földdel és a felette lévő éggel. A *Fra Angelico* című versben a nagyenyedi cella bukkan fel:

Fény, fény áradj be
Fehér kamráim mélyébe.
Ahogyan a virág is felnyílva
hirtelen lángvörösbe öltözve
a reggeli ég alatt díszeleg,
a díszítetlen falak
aranyfényű fákllyák
izzó lelkeim köszöni meg.²⁰

17 *Uo.*

18 AICHELBURG, *Das Gefeiertwerden*, 5.

19 *Uo.*

20 Megjegyzés a kézírathoz: Nagyenyed 1948 vagy 1949 (1949-ben íródott, ezen túl 1948-ban korrektúráként) = ACNSAS, Fond Penal, P 331, Bd. 2, Bl. 373. Poarta Albă, 1951 = *Uo.*, 387. [A verseket saját fordításban közlöm – P. V.]

A Poarta Albă-i munkatábor pedig az *Auf weitem Feld* [Messzi földön] című versben jelenik meg:

Messzi földön kései magányban leltem magamra
 köröttem már minden homályba süllyedt
 mint részeg emeltem fel szemem
 és mosdattam tekintetem csillagfényben

mily kitörölhetetlenek a világos utak
 úgy hittem, engem üdvözölnek ott fenn.
 Az éjjeli tékozlókat vezetik teljes kegyelemmel,
 csillagos csapás a lábukban.

Egészen messziről hallottam léptemet elhalni.
 Az idő nagy ringását jártam,
 És félelem nélkül éreztem körülöttem elesni
 bársonyosan a sötétség fekete vásznát.²¹

A zárt cella paradox módon „világos”, a messzi föld pedig „sötét”. Mindkét vers rögzíti a nap két antagonisztikus mozzanatát: a napfelkeltét és a naplementét, illetve az éjszakát. A fizikai izoláció a metafizikai egyedüllét érzésévé fokozódik, ahol az időkoordináták látszólag elmosódnak. Továbbá itt a spirituális szint számít jelentősnek. Az ember, ilyen feltételek között, csak túlélni lehet képes, amennyiben a belső világba történő menekvés sikerül neki, s amennyiben egy belső fényre talál, ezt ragadja meg az „aranyfényű zsarátnokok” és a „csillagfény” lírai képeiben. Poarta Albă azonban még „egy tiszta égről” és „kegyes földekről” való álmra is inspirálja a lírai ént. Ahogyan a *Liebliche Bläue* [Bájos kékség] című versben:

Kegyések a földek a májusi zöldben.
 Az ég tiszta. Ám amit ígér,
 mit szeretve suttog, nem tartja meg.

A mezők melegek az aranyló virágzásban.
 Galambok, arcodat, szinte érintik.
 Ám ők kirepülnek. Te mégsem érintheted őket.

21 Megjegyzés a kéziratához: Poarta Albă, 1951 = *Uo.*, 387.

Álmok! Talán te álmodón szerelmes,
 Ne vess és légy egy kissé türelmes.
 Bájos kékség mint kegyesség ölel át.
 Ne vess az égnek. Ő ád.²²

Aichelburg átviszi a „fehér fal” metaforáját a mäicäneşti-i szobájának leírására is. A hely, ahol a verseket lejegyezte, újból az inklúzió helyévé válik, ahogyan a börtöncella Nagyenyeden. Az egyedüllét lírai rejtjelei – „képnélküli tér”, „mozdulatlan”, „ebben hallgatok” – a *Weiss sind die Wände* [A falak fehérek] című versben szemben állnak a kívül lévő derűs természettel:

Ó, boldog lencse!
 képnélküli tér.

Tiszta négyzet
 Az ablak ékesít
 Gallyas fa.

Emelem a kezem
 Mozdulatlan rokona vagyok
 Lélegző várakozásnak.

Bokor és ágak
 ebben hallgatok,
 reggelfénylő kertek.²³

Ezekben a versekben két különböző térbeli szint jelenik meg: egyfelől a fizikai tér – a munkatábor, a föld, a cella, a szoba, a falak –, másfelől pedig az imaginárius tér. Ez a kívánt hely egyrészt a spirituális, keresztény elemek által meghatározott visszavonulás tere, másrészt a költő lelki otthonának, a földközi-tengeri térségnek a metaforikus ábrázolása.

A letartóztatása előtti életszakaszából is felismerhetőek olyan terek, amelyek hirtelen értelmet nyernek. Ezeket vágyott helyekként lehetne megnevezni, ugyanis erőteljesen érezhető a lírai én ilyen helyek utáni intenzív vágyakozása.

Az *Alles ist offen* [Minden nyitott] című versben az ellenpólusok kapcsolódnak össze – az egyik oldalon: bokrok, falak, kövek, sziklák;

22 *Uo.*, 377 (verso).

23 Megjegyzés a kézírathoz: Mäicäneşti, 1953. március = *Uo.*, 391.

a másik oldalon a tenger, a hullámtörés, a szél, a tenger és a tajték; közöttük pedig a padka, palló, lépcső. Talán ez a vers szemlélteti a legjobban a fizikai/spirituális, valamint reális hely/fiktív hely dualitását. Mégis mindkét ellentétes hely éles kontúrjai megtörnek. A padka, a palló vagy a lépcső lírai képei átmeneti tereket hoznak létre. Ez lehetővé teszi a kitörést a költő számára, aki egy nyílt teret alkot:

Minden nyitott körülötted.
Bárhol vándorolsz is, eléred a tengert.

Minden padka, minden padló.
Egy nyughely sem tűr téged nehezen.

Bokrok siklanak, a szőlőinda.
Falak körül göndörödve, inogva.

A lépcsők, azok lebegnek. A kő megindult,
Távol a hullámtörés zátonyától, felindult.

Táncolva hízeleg a szél, a kezed!
hagyd a csillogó kötést karolni téged!

Ugorj a sziklákon, merülj a tajték alá.
Hullámok zöldellnek körül, álom álom után.²⁴

A versek térbeli pozíciója esszenciálisnak bizonyul azok értelmezéséhez, de azon túl természetesen még Stefan George vagy Georg Trakl költészetének irányába is elmozdíthatók. Ahogy utóbbiak, úgy Aichelburg is megkísérli költészetét, a Baudelaire- és Mallarmé-féle dikciónak megfelelően, tisztán a l'art pour l'art szolgálatába állítani. Jóllehet Wolf von Aichelburg mint költő mindig a német tradíció mellett érezte magát elkötelezettnek, azonban a romániai politikai események legyűrték őt – ezért líráját az utóbbi időben nem lehetett a keletkezési feltételeken túl olvasni, miközben mindkét olvasásmód legitimitásra tehetne szert.

Fordította Pataki Viktor

24 Megjegyzés: Nagyenyed, 1949, nyár = *Uo.*, 388. lap (verso).